

NAMANGAN DAVLAT
UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-9]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

09.00.00-FALSAFA
journal.namdu.uz
PHILOSOPHICAL

IJTIMOY ZIDDIYATLARNING KONSTRUKTIV SALOHİYATI VA ULARNI OLDINI OLIŞNING IJTIMOY-FALSAFIY MEXANIZMLARI

Mjidov Sodiqjon sadullayevich

NamDU Ijtimoiy fanlar kafedrası kata o' qituvchi PhD

sodiq_2013@mail.ru

ORCID 0009-0002-0100-3329

Annotatsiya: Maqolada ijtimoiy ziddiyat fenomenining ijtimoiy-falsafiy mohiyati, uning jamiyat taraqqiyotidagi konstruktiv va destruktiv funksiyalari tahlil qilingan. Sinergetik yondashuv asosida ijtimoiy ziddiyatlarning vertikal va gorizontal turlari, chiziqli va nochiziqli dinamikasi tasniflangan. Ziddiyatni konstruktiv yo' nalistga burish tamoyillari asoslanib, ijtimoiy nizolarni boshqarishning tarkibiy-mantiqiy sxemasi taklif etilgan hamda Yangi O'zbekiston sharoitida ziddiyatlarning oldini olishga qaratilgan institutsional mexanizmlar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy ziddiyat, konflikt, qarama-qarshilik, konsensus, sinergetika, ijtimoiy adolat, konstruktiv funksiya, nizolarni boshqarish, mediatsiya, bag'rikenglik.

КОНСТРУКТИВНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ СОЦИАЛЬНЫХ КОНФЛИКТОВ И СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ИХ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ

Аннотация: В статье анализируется социально-философская сущность феномена социального конфликта, его конструктивные и деструктивные функции в развитии общества. На основе синергетического подхода классифицированы вертикальные и горизонтальные социальные конфликты, их линейная и нелинейная динамика. Обоснованы принципы перевода конфликта в конструктивное русло, предложена структурно-логическая схема управления социальными конфликтами и разработаны институциональные механизмы их предотвращения в условиях Нового Узбекистана.

Ключевые слова: социальный конфликт, противоречие, консенсус, синергетика, социальная справедливость, конструктивная функция, управление конфликтами, медиация, толерантность.

THE CONSTRUCTIVE POTENTIAL OF SOCIAL CONFLICTS AND SOCIO-PHILOSOPHICAL MECHANISMS OF THEIR PREVENTION

Abstract: The article analyzes the socio-philosophical essence of social conflict and its constructive and destructive functions in social development. Using a synergetic approach, vertical and horizontal social conflicts and their linear and non-linear dynamics are classified. The principles of steering a conflict in a constructive direction are substantiated, a structural-logical scheme of social conflict management is proposed, and institutional mechanisms of conflict prevention in the conditions of New Uzbekistan are developed.

Keywords: social conflict, contradiction, consensus, synergetics, social justice, constructive function, conflict management, mediation, tolerance.

KIRISH

Globalashuv jarayonlari jahon hamjamiyatiga yangi imkoniyatlar bilan birga yangi xatarlarni ham olib kirdi. Harbiy-siyosiy qarama-qarshiliklar, hududiy da'volarning keskinlashuvi, demografik va ekologik nomutanosiblik, fan-texnika taraqqiyotining notekisligi davlatlar ichida ham, davlatlararo munosabatlarda ham ijtimoiy keskinlikni kuchaytirmoqda. Bunday sharoitda ijtimoiy ziddiyatlarning kelib chiqish sabablari, rivojlanish qonuniyatlari va ularni hal etish yo'llarini ilmiy asosda o'rganish barqaror rivojlanishning muhim sharti sifatida qaralmoqda.

Yangi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan konstitutsiyaviy islohotlar inson huquq va erkinliklarini ta'minlash, jamoatchilik nazoratini kuchaytirish, davlat va fuqaro o'rtasidagi munosabatlarni "xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak" tamoyili asosida qayta qurishni nazarda tutadi. "O'zbekiston – 2030" strategiyasida belgilangan vazifalar ham jamiyatda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ijtimoiy, etnik, diniy va siyosiy ziddiyatlarni o'z vaqtida aniqlash, ularning oldini olish va konstruktiv hal etish mexanizmlarini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Ijtimoiy ziddiyatga faqat salbiy, buzg' unchi hodisa sifatida qarash uning ijtimoiy taraqqiyotdagi o'rnini to'liq ochib bera olmaydi. Zamonaviy ijtimoiy falsafa va konfliktologiyada ziddiyat jamiyatning o'zini o'zi tashkil etishi, eskirgan tuzilmalarning yangilanishi va ijtimoiy institutlarning takomillashuviga turtki beruvchi omil sifatida ham talqin etilmoqda. Mazkur maqolaning maqsadi ijtimoiy ziddiyatlarning konstruktiv salohiyatini ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan asoslash va ularni oldini olishning nazariy-amaliy mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Ziddiyat haqidagi falsafiy qarashlar uzoq tarixga ega. Antik davrda Geraklit qarama-qarshiliklar kurashini borliqning harakatlantiruvchi kuchi deb bilgan bo'lsa, Konfutsiy ta'limotida ijtimoiy nizolarning ildizi axloq va tarbiya bilan bog'langan. Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Alisher Navoiy asarlarida jamiyatdagi kelishmovchiliklarni adolat, ma'rifat va axloqiy kamolot orqali bartaraf etish g'oyalari ilgari surilgan. Yangi davrda T.Gobbs "hammaning hammaga qarshi urushi" holatini davlat va ijtimoiy shartnoma orqali yengish mumkinligini asoslagan, K.Marks esa ijtimoiy ziddiyatlarni ishlab chiqaruvchi kuchlar va ishlab chiqarish munosabatlari o'rtasidagi nomuvofiqlik hamda sinflar kurashi bilan izohlagan.

XX asrda ijtimoiy ziddiyat nazariyasi mustaqil ilmiy yo'nalishga aylandi. L.Kozer ziddiyatlarsiz jamiyat bo'lmashligini ta'kidlab, past intensivlikdagi nizolar ijtimoiy tizimni yangilash, guruhlar o'rtasidagi chegaralarni aniqlashtirish va institutlarni moslashuvchan qilish funksiyasini bajarishini ko'rsatgan. R.Darendorf ziddiyatni hokimiyat va vakolatlarning notekis taqsimlanishi bilan bog'lab, uni bostirish emas, balki tartibga solish zarurligini asoslagan. M.Veber sinfiy mansublik bilan bir qatorda ijtimoiy maqom va obro' omillarining ziddiyatlar shakllanishidagi rolini ochib bergan. J.Roulz esa adolatning ikki tamoyili – asosiy erkinliklarda tenglik hamda ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlikni eng kam ta'minlanganlar manfaatiga xizmat qiladigan va barchaga teng imkoniyat ochiq bo'ladigan tarzda tashkil etishni ijtimoiy barqarorlikning sharti deb hisoblagan.

MDH olimlaridan A.Ya.Ansupov va A.I.Shipilov konfliktologiyaning kategorial apparatini tizimlashtirgan, A.G.Zdravomislov ijtimoiy ziddiyatni manfaatlar to'qnashuvining ekstremal shakli sifatida tahlil qilgan, N.N.Sibanova esa ijtimoiy konfliktni sinergetik tahlil obyekti sifatida o'rgangan. O'zbekistonlik olimlardan R.Z.Jumayev, U.A.Ubaydullayev va B.A.Xo'janov konfliktologiya asoslarini, M.T.Axmedova pedagogik konfliktlarni, Q.P.Qabulov milliy manfaatlarni uyg'unlashtirishda tolerantlik masalasini, Sh.Sh.Hasanov ijtimoiy ziddiyatlar tabiati va ularni yechish yo'llarini, O.Toshev etnik ziddiyatlarning ijtimoiy-siyosiy barqarorlikka ta'sirini tadqiq etgan. Biroq mavjud tadqiqotlarda ijtimoiy ziddiyatning konstruktiv funksiyalari va ularni boshqarishning sinergetik mexanizmlari Yangi O'zbekiston sharoitiga tatbiqan yetarlicha tahlil qilinmagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda dialektik, tizimli-funksional va sinergetik yondashuvlar metodologik asos sifatida qo'llanildi. Ijtimoiy ziddiyat tushunchasining mazmunini aniqlashda analiz va sintez, induksiya va deduksiya usullaridan, turli falsafiy maktablar qarashlarini taqqoslashda qiyosiy-tarixiy usuldan, ziddiyatlarning kelib chiqish omillarini aniqlashda sababiy tahlildan foydalanildi. Sinergetik yondashuv jamiyatni ochiq, noxiziq va o'zini o'zi tashkil etuvchi tizim sifatida ko'rib, ziddiyatlarni tartib va tartibsizlik o'rtasidagi o'tish holatlari – bifurkatsiya nuqtalari sifatida talqin etish imkonini berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

"Ziddiyat" so'zi arabcha bo'lib, "qarshi chiqish, bir-biriga xiloflik, fikriy qarama-qarshilik" ma'nolarini anglatadi; uning sinonimi bo'lgan "konflikt" lotincha conflictus so'zidan kelib chiqqan va "to'qnashuv" ma'nosini bildiradi. Dialektikada ziddiyat predmet va hodisalarga obyektiv ravishda xos bo'lgan bir butunning qarama-qarshi tomonlari o'rtasidagi muhim munosabat sifatida tushuniladi. Ijtimoiy ziddiyat (ijtimoiy konflikt) esa ijtimoiy subyektlar – shaxslar, guruhlar, qatlamlar, etnoslar va institutlar manfaatlari, maqsadlari hamda qadriyatlaridagi qarama-qarshilikning ochiq to'qnashuv shakliga o'tgan, eng keskinlashgan bosqichidir. Demak, har qanday qarama-qarshilik konfliktga aylanmaydi: u subyektlar tomonidan anglanganda va ular o'z manfaatini himoya qilish uchun faol harakatga o'tgandagina ijtimoiy ziddiyat maqomini oladi.

Tadqiqot natijalari ijtimoiy ziddiyatlarni bir necha mezon asosida tasniflash maqsadga muvofiqligini ko'rsatdi (1-jadval). Ayniqsa, ijtimoiy tuzilmadagi yo'nalishga ko'ra vertikal va gorizontal ziddiyatlarni farqlash muhim ahamiyatga ega: vertikal ziddiyatlar turli ijtimoiy maqomdagi subyektlar (yuqori va quyi qatlamlar, boshqaruvchi va boshqariluvchi) o'rtasida, gorizontal ziddiyatlar esa bir maqomdagi subyektlar (etnik, hududiy, kasbiy guruhlar) o'rtasida yuzaga keladi. Axborotlashgan jamiyatda ularning rivojlanish trayektoriyasini strategik baholashda til, din, turmush tarzi kabi madaniy xususiyatlarni qiyosiy o'rganish zarurligi aniqlandi.

1-jadval
Ijtimoiy ziddiyatlarning tipologiyasi

Tasnif mezonlari	Ziddiyat turlari	Ijtimoiy-falsafiy tavsifi
Ijtimoiy tuzilmadagi yo'nalishi	Vertikal; gorizontal	Turli maqomdagi subyektlarning hokimiyat, resurs va maqom uchun to'qnashuvi; bir maqomdagi etnik, hududiy, kasbiy guruhlar o'rtasidagi to'qnashuv
Ijtimoiy funksiyasi	Konstruktiv; destruktiv	Tizimni yangilash va institutlarni takomillashtirish yoki ijtimoiy birdamlikni yemirish, zo'rvonlikka o'tish
Dinamikasi	Chiziqli; nochiziqli	Bashorat qilinadigan bosqichma-bosqich rivojlanish yoki kichik ta'sirdan keskin sakrash (bifurkatsiya)
Qamrov darajasi	Shaxslararo; guruhlararo; millatlararo; davlatlararo	Mikro-, mezo- va makro darajadagi ziddiyatlar
Manbasi	Iqtisodiy; siyosiy; madaniy-ma'naviy; ekologik	Resurs va daromad taqsimoti, hokimiyat, qadriyat va identiklik, tabiiy muhitdan foydalanish

Manba: muallif ishlanmasi.

L.Kozer qarashlariga tayangan holda aytish mumkinki, ziddiyatning ijtimoiy oqibati uning mavjudligiga emas, balki intensivligi va tartibga solinish darajasiga bog'liq. Past intensivlikdagi, qonuniy kanallar orqali ifodalanadigan ziddiyatlar jamiyatdagi nosozliklarni ochib beradi, marginal guruhlarining ehtiyojlarini jamoatchilik e'tiboriga olib chiqadi va yangi huquqiy normalarning paydo bo'lishiga turtki beradi. Davlat har bir hal etilgan nizodan so'ng uning takrorlanishini oldini oluvchi me'yorlarni ishlab chiqadi – bu ziddiyatning ijtimoiy taraqqiyotga xizmat qiluvchi konstruktiv funksiyasidir. Aksincha, nazoratdan chiqqan, intensivligi yuqori ziddiyatlar ijtimoiy birdamlikni yemiradi, shaxsiy qoniqlashning pasayishi, hamkorlikning yo'qolishi, irratsional va suboptimal qarorlar kabi disfunktsional holatlarga olib keladi.

Ijtimoiy adolat ziddiyatlarning konstruktiv yoki destruktiv yo'nalish olishini belgilovchi asosiy mezon hisoblanadi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, kishilarning ijtimoiy tafovutlarni qanday idrok etishi ularning adolat mezonini qanchalik bilishiga bog'liq: tengsizlik adolatsiz deb baholangan joyda keskinlik tez kuchayadi. Shu bois adolat tamoyillari – qonun oldida tenglik, teng imkoniyatlar va zaif qatlamlarni himoya qilish ziddiyatlarning oldini olishning ma'naviy-huquqiy poydevori bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqotda ziddiyatni konstruktiv yo'nalishga burishning beshta tamoyili asoslandi: **adekvat idrok** (tomonlarning vaziyat va bir-birining manfaatlarini xolis anglashi), **samimiylilik** (muloqotda ochiqlik), **samaradorlik** (o'zaro maqbul yechimga yo'naltirilganlik), **xolislik** (vositachining betarafligi) va **o'zaro ishonch**. Bu tamoyillar buzilgan sharoitda hatto ahamiyatsiz kelishmovchilik ham ommaviy ruhiy holat orqali kengayib, etnik yoki siyosiy tus olishi mumkin. Chunki ommaviy psixologiyada hissiy yuqtirish va taqlid mexanizmlari oqilona xatti-harakatdan ustun keladi, shaxsning o'z harakati uchun javobgarlik hissi pasayadi.

Sinergetik nuqtai nazardan jamiyat muvozanatsiz, ochiq tizim bo'lib, undagi konfliktogen omillar tartib va tartibsizlikning determinanti sifatida namoyon bo'ladi. Ziddiyat tizimning bifurkatsiya nuqtasiga yaqinlashganini ko'rsatuvchi signal bo'lib, bu nuqtada kichik ta'sirlar ham tizim rivojlanishining keyingi yo'nalishini belgilab qo'yishi mumkin. Shu sababli ziddiyatni boshqarish uni bostirishdan emas, balki tizimning o'zini o'zi tashkil etish salohiyatini – fuqarolik jamiyati institutlari, mahalla, jamoat tashkilotlari va muloqot maydonlarini faollashtirishdan boshlanishi kerak. Jamiyatni faqat vertikal yo'l bilan barqarorlashtirishga urinish qisqa muddatli samara beradi; barqarorlik teskari aloqa va fuqarolik jamiyati institutlari ishtirokida mustahkamlanadi.

Ushbu xulosalar asosida ijtimoiy nizolarni boshqarishning tarkibiy-mantiqiy sxemasi ishlab chiqildi (2-jadval). Uning mohiyati ziddiyatni hozirgi holat, o'tish yo'nalishlari, ratsional munosabat va kelajakdagi holat bosqichlari orqali izchil boshqarishdan iborat.

2-jadval
Ijtimoiy nizolarni boshqarishning tarkibiy-mantiqiy sxemasi

Bosqich	Mazmuni	Asosiy vositalar
1. Hozirgi holat	Ziddiyat alomatlarini aniqlash, diagnostika, ehtimollik prognozlar	Ijtimoiy monitoring, sotsiologik so'rovlar, ekspert baholash, erta ogohlantirish ko'rsatkichlari

Bosqich	Mazmuni	Asosiy vositalar
2. O' tish yo' nalishlari	Manfaatlar muvozanatiga rioya qilish, uchinchi tomonni jalb etish, vaziyatni o' zgartirish	Muzokara, mediatsiya, vositachilik, murosa va konsensus
3. Ratsional munosabat	Muammoga oqilona yondashish, vaqtinchalik yechimlarni istisno qilish	Huquqiy normalar, institutsional qarorlar, xolis va o' z vaqtidagi axborot
4. Kelajakdagi holat	Rivojlanish trayektoriyasini strategik baholash, takrorlanishning oldini olish	Profilaktik dasturlar, yangi me'yorlar, ta'lim va ma' rifat

Manba: muallif ishlanmasi.

Har qanday ziddiyat birdaniga paydo bo' lmaydi: uning oldidan muayyan ijtimoiy ko' rsatkichlar shakllanadi. Yoshlar ishsizligi, boy va kambag' al qatlamlar o' rtasidagi tafovutning chuqurlashuvi, korrupsiya, fuqarolik jamiyati institutlari samaradorligining pastligi, xolis axborotning kechikishi va mish-mishlarning tarqalishi nizoli vaziyatning dastlabki signallari hisoblanadi. Shu bois ko' p millatli jamiyatda "bizda ziddiyat yo' q" degan yondashuvdan "ziddiyatning oldini oldik" degan profilaktik yondashuvga o' tish zarur.

O' zbekiston ko' p yillar davomida millatlararo totuvlik va ijtimoiy barqarorlikni saqlab kelayotgan davlat sifatida bu borada boy tajribaga ega. Ochiq muloqot maydonlarining mavjudligi, qarama-qarshi manfaatlarining qonuniy ifoda topishi beqarorlik belgisi emas, balki demokratik boshqaruvning ko' rsatkichidir. Ko' p millatlilikni xavf manbaidan ijtimoiy taraqqiyot resursiga aylantirish millatlararo totuvlik siyosatining strategik maqsadi bo' lishi lozim.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan tahlil quyidagi xulosalarga kelish imkonini berdi. Birinchidan, ijtimoiy ziddiyat insoniyat jamiyatiga xos, manfaatlar, qadriyatlar va resurslar taqsimotidagi tafovutlardan kelib chiqadigan obyektiv hodisa bo' lib, ziddiyatsiz jamiyat g' oyasi ilmiy asosga ega emas. Ikkinchidan, ziddiyatning ijtimoiy oqibati uning intensivligi va boshqarilish darajasiga bog' liq; adekvat idrok, samimiylik, samaradorlik, xolislik va o' zaro ishonch tamoyillari unga konstruktiv yo' nalish beradi. Uchinchidan, sinergetik yondashuv ziddiyatni jamiyatning o' zini o' zi tashkil etish omili sifatida talqin etib, uni bostirish emas, balki fuqarolik institutlari orqali tartibga solish samaraliroq ekanini ko' rsatadi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib quyidagi takliflar ilgari suriladi: ijtimoiy ziddiyatlarni tizimli o' rganuvchi, erta diagnostika va prognoz bilan shug' ullanuvchi ilmiy-tahliliy markaz tashkil etish; hududlarda ijtimoiy keskinlik ko' rsatkichlarini doimiy kuzatib boruvchi ekspert-konsalting monitoring xizmatini yo' lga qo' yish; davlat xizmatchilari va mahalla faollari uchun mediatsiya hamda nizolarni tinch hal etish bo' yicha treninglar o' tkazish; oliy ta'lim muassasalarida konfliktologiya, bag' rikenglik va media savodxonligiga oid inklyuziv o' quv kurslarini joriy etish; ommaviy axborot vositalarida tinchlik madaniyati va nizolarni konstruktiv hal etish usullarini targ' ib qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O' zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O' zbekiston, 2023. – 80 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O' zbekiston taraqqiyot strategiyasi. To' ldirilgan ikkinchi nashr. – Toshkent: O' zbekiston, 2022. – 416 b.
3. O' zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son "O' zbekiston – 2030" strategiyasi to' g' risida"gi Farmoni // Qonunchilik ma' lumotlari milliy bazasi. – www.lex.uz.
4. Козер Л. Функции социального конфликта / пер. с англ. О.А. Назаровой; под общ. ред. Л.Г. Ионина. – М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. – 205 с.
5. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта // Социологические исследования. – 1994. – № 5. – С. 142–147.
6. Вебер М. Понимающая социология. – М.: АСТ, 2021. – 480 с.
7. Ролз Дж. Теория справедливости. – Новосибирск: Изд-во Новосибирского ун-та, 1995. – 535 с.
8. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 551 с.
9. Здравомыслов А.Г. Социология конфликта. – М.: Аспект Пресс, 1996.
10. Сыбенова Н.Н. Социальный конфликт: синергетический анализ: дис. ... канд. филос. наук. – Улан-Удэ, 2011. – 191 с.
11. Жумаев Р.З., Убайдуллаев У.А., Хўжанов Б.А. Конфликтология асослари: ўқув қўлланма. – Тошкент: Академия, 2000. – 207 б.
12. Ахмедова М.Т. Педагогик конфликтология: ўқув қўлланма. – Тошкент: Адабиёт учқунлари, 2016. – 319 б.
13. Қабулов Қ.П. Миллий манфаатларни уйғунлаштиришда толерантлик: фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореферати. – Самарқанд, 2018.
14. Ҳасанов Ш.Ш. Ижтимоий зиддиятлар табиати ва уларни ечиш йўллари: фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореферати. – Тошкент, 2021.

15. Тошев О. Этник зиддиятлар ёки миллатчиликнинг жамият ижтимоий-сиёсий барқарорлиги ва тараққиётига салбий таъсири // Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy journali. – 2023. – Т. 1. – № 32. – Б. 70–77.
16. Фалсафа: энциклопедик лугат. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2010. – 344 б.
17. Рахимова М., Тилавбаева Г. Ижтимоий фаолиятда зиддиятлар диалектикаси // Фалсафа ва ҳуқуқ. – 2023. – № 2.